

Andrejus Dmitrijevičius Sacharovas – epochos žmogus

„Mano likimas tam tikra prasme buvo išskirtinis (...) Ne iš melagingo kuklumo, o norėdamas būti tikslus pastebėsiu, kad mano likimas pasirodė esantis didesnis nei mano asmenybė. Aš tik stengiausi prilygti savo likimui...“

Iš interviu laikraščiu „Estijos jaunimas“

1988 m. spalio 11 d.

2 lapas. Naujojo pasaulio aušra

Andrejaus Sacharovo gyvenimas praktiškai sutapo su mūsų šalies istorijos sovietiniu laikotarpiu. Jo likimas atspindėjo grandiozinę ir tragišką epochą, o Sacharovas tapo visko, kas joje buvo geriausia, personifikacija.

1917 m. spalio 25 d. (naujuoju stiliumi lapkričio 7 d.) Rusijos istorijoje prasidėjo nauja epocha. Užgrobę valdžią bolševikai, vadovaujami Lenino, kėlė užduotį visiškai pertvarkyti šalies ekonominę, socialinę ir politinę sistemą. Skelbtas galutinis tikslas – sukurti žmonijos istorijoje nematytą komunistinę visuomenę. Šiam utopiniam tikslui paaukotos šalies piliečių laisvės; atimamos teisės ir tiesioginis smurtas tapo įprastais valstybinės politikos vykdymo įrankiais.

1924 m. mirus Leninui į valdžią atėjo Josifas Stalinas. Susidorojęs su užsienio intervencija, patyręs Pilietinį karą, badą, numalšinęs valstiečių sukilimus, likvidavęs opozicines politines partijas ir laisvąją spaudą, sužlugdęs bažnyčią, perdavęs visiškai valstybės kontrolei šalies visuomeninį ir kultūrinį gyvenimą, sovietų režimas galutinai stabilizavosi. Prasidėjo daugiau ne 60 metų trukęs šalies istorijos periodas, pasižymėjęs opozicija visam kitam pasauliui, laisvos ekonomikos ir demokratinių vertybių neigimu.

4-ojo dešimtmečio viduryje SSRS susiformavo totalitarinė visuomenė, kurios viršūnėje buvo Komunistų partija, vadovaujama praktiškai sudievinto vado. Uždaroje šalyje, į kurią atvykti buvo ypač sunku, o išvykti praktiškai neįmanoma, kilo masinės politinės represijos. Vien 1937–1938 m. Didžiojo teroro laikotarpiu, šiuolaikinių istorikų vertinimu, dėl politinių kaltinimų buvo suimta daugiau kaip 1 mln. 700 tūkst. žmonių, iš jų ne mažiau kaip 725 tūkst. sušaudyta.

Priverstinio darbo stovyklų (lagerių) sistemą per jos egzistavimo tris su trupučiu dešimtmečius patyrė apie 10 mln. žmonių, iš jų daugiau kaip 3 mln. buvo nuteisti dėl politinių kaltinimų.

Šalies materialiniai, finansiniai ir žmogiškieji ištekliai visų pirma būdavo nukreipiami SSRS gynybinei galiai stiprinti ir ginkluotai konfrontacijai su Vakarais. Jaunoji karta buvo auklėjama komunistinių idealų, aklos ištikimybės partijai ir vadui dvasia.

Prierašai prie iliustracijų:

- 1) 1933–1937 m. Antrojo penkmečio statybos planas.
- 2) Demonstracija raudonajam terorui palaikyti. Petrogradas, 1918 m.
- 3) Kaliniai Baltosios ir Baltijos jūrų kanalo statybose. 4-ojo dešimtmečio pradžia.

3 lapas. Šeima, vaikystė, paauglystė

Teroro metais vienintele tvirtove, kuri priešinosi valstybės kišimuisi į visas žmogaus gyvenimo sritis, išliko šeima.

Andrejus Sacharovas gimė 1921 m. gegužės 21 d. Maskvoje. Jo tėvas Dmitrijus Ivanovičius Sacharovas (1889–1961) buvo prisiekusio patikėtinio (advokato) sūnus ir dvasininko anūkas (2, 4). D. Sacharovas dėstė fiziką, buvo kelių mokslo populiarinimo knygų ir vadovėlių autorius (6). Motina Jekaterina Aleksejevna Sacharova (1893–1963), mergautinė pavardė Sofiano (7), buvo kilusi iš bajorų šeimos, kurios vyrai tradiciškai tapdavo kariškiais (3).

„Mano senelis I. Sacharovas laikėsi (tų laikų vertinimu) liberalių pažiūrų. <...> Po 1905 m. revoliucijos jis buvo didelio kolektyvinio leidinio, skirto mirties bausmės atšaukimo problemai, redaktorius. <...> Ta knyga, kurią aš skaičiau dar vaikystėje, paliko man gily įspūdį. <...> (5) Manau, kad mano seneliui dalyvauti leidžiant šią knygą reiškė vidinės pareigos vykdymą ir tam tikru mastu pilietinės drąsos aktą“.

„Nuo vaikystės gyvenau padorumo, savitarpio pagalbos ir taktiškumo, darbštumo ir pagarbos dideliame pasirinktos profesijos meistriškumui atmosferoje“.

„Tėvų pageidavimu pirmuosius penkerius metus mokiausi ne mokykloje, o namų mokymo grupėje. <...> Tėtis mokė mane fizikos ir matematikos. <...> Aš, kaip man atrodo, viską suprasdavau iš pirmo žodžio. Mane labai jaudino galimybė visą gamtos reiškinių įvairovę susiaurinti iki palyginti paprastų atomų sąveikos dėsnų, aprašomų matematikos formulėmis. Aš dar nevisiškai supratau, kas yra diferencialinės lygtys, tačiau šį tą jau atspėdavau ir jaučiau susižavėjimą jų visagalybe. <...> Be fizikos ir matematikos, visada lengviau sekdavosi ir labiausiai patikdavo biologija ir chemija“.

Politinės represijos palietė ir Sacharovo artimuosius. 1933 m. jo pusbrolis J. Sofiano buvo suimtas ir nuteistas kaip „nelegalios kontrrevoliucinės organizacijos“ narys. 1934 m. dėl politinio kaltinimo suimtas ir išsiųstas į Kazanę dėdė I. Sacharovas. 1937 m. suimtas ir vėliau kalėjime mirė kitas dėdė – K. Sofiano. Tais pačiais metais dėl kaltinimų šnipinėjimu nuteista teta T. Sofiano (9).

„Iš tėčio aš beveik niekada negirdėjau tiesioginio dabartinio režimo smerkimo. Ko gero, vienintelė išimtis – 1950 metais, kai jis išskirtinai emociškai išreiškė savo nuomonę apie Staliną. <...> Manau, kol buvau nesuaugęs, tėtis bijojo, kad jei aš pernelyg daug suprasiu, tai negalėsiu prisitaikyti šiame pasaulyje. Ir gali būti, kad šis – labai tipinis – minčių slėpimas nuo sūnaus stipriausiai apibūdina epochos siaubą“.

1938 m. Sacharovas, su pagyrimu baigęs mokyklą, įstoja į Maskvos universiteto Fizikos fakultetą. (10)

Prierašai prie iliustracijų:

- 1) 20 a. pradžios Arzamaso panorama. Centre – Priskėlimo katedra, kurios rektorius buvo N. Sacharovas
- 2) Dvasininkas Nikolajus Sacharovas – prosenelis
- 3) Generolas leitenentas Aleksejus Sofiano – senelis
- 4) Ivanas Sacharovas – senelis
- 5) Straipsnių rinkinys „Prieš mirties bausmę“. 1905 m.
- 6) Tėvas D. Sacharovas
- 7) Motina J. Sacharova
- 8) Andrejus Sacharovas vaikystėje. 1927 m.
- 9) Represuoti giminaičiai: Jevgenijus Sofiano (sušaudytas Norilsko lageryje); Konstantinas Sofiano (mirė Kaširos kalėjime nesulaukęs teismo); Tatjana Sofiano; Ivanas Sacharovas
- 10) Andrejaus Sacharovo autobiografija. 1938 m.

4 lapas. Karas

Pats didžiausias karas žmonijos istorijoje pareikalavo milžiniškų aukų, sukėlė daugybę sugriovimų ir kančių ir tapo moraliniu išbandymu visiems, kurie jame dalyvavo.

Antrasis pasaulinis karas prasidėjo 1939 m. rugsėjo 1 d., nacistinei Vokietijai užpuolus Lenkiją. Jis truko šešerius metus – iki 1945 m. rugsėjo 2 d., kai kapituliavo paskutinė Vokietijos sąjungininkė Japonija.

Antrajame pasauliniame kare dalyvavo 62 valstybės, karo veiksmai vyko Europos, Azijos ir Afrikos teritorijose bei keturių vandenynų vandenyse. Vienaip ar kitaip į karą buvo įtraukta 80 % planetos gyventojų. Bendras visų kare dalyvavusių šalių žuvusiųjų skaičius – daugiau kaip 71 mln., iš jų 46,7 mln. taikių gyventojų.

1941 m. birželio 22 d. Vokietija užpuolė SSRS, prasidėjo Didysis Tėvynės karas – neturintis precedento pagal žiaurumą ir ekonominę bei demografinę žalą, padarytą kare dalyvavusioms šalims.

Pirmajame karo etape užleidusi beveik pusę europinės šalies teritorijos, Sovietų Sąjunga, patyrusi milžiniškų nuostolių ir pertempusi visas savo jėgas, sugebėjo išvengti sutriuškinimo ir, remdamasi Antihitlerinės koalicijos šalių ekonomine parama, 1943 m. perlaužė karo eigą savo naudai.

Didysis Tėvynės karas pasibaigė 1945 m. gegužės 8 d. kapitulavus Vokietijai, tačiau iškart po to Sovietų Sąjunga, vykdydama savo įsipareigojimus sąjungininkams, stojo į karą su Japonija ir tęsė karinius veiksmus Tolimuosiuose Rytuose.

„Žmonėms karas tapo didžiausia nelaimė <...> Tais laikais augę vaikai mena laidotuves, mena savo motinų ašaras. Tikriausiai nėra kitos minties, kuri būtų taip užvaldžiusi visus žmones, kaip taikos siekis – kad tik karo nebūtų. Ir kartu karo prisiminimas daugeliui jame dalyvavusių žmonių – pats giliausias, pats tikriausias gyvenime, tai, kas suteikia savęs pačių reikalingumo, žmogiškojo orumo pojūtį, kuris kasdienybėje eiliniams žmonėms taip gniaužiamas – totalitarinėje biurokratinėje visuomenėje labiau nei kokioje nors kitoje. Per karą mes vėl tapome tauta, apie ką iki tol jau buvome beveik pamiršę. <...> Tada žmonės buvo tikri (ar bent jau turėjo vilties), kad po karo viskas bus gerai, žmoniškai, kitaip negali būti. Tačiau pergalė tik sustiprino žiaurų režimą; kareiviai, grįžę iš nelaisvės, pirmieji pajuto tai savo kailiu, tačiau ir visi kiti taip pat“.

Prierašai prie iliustracijų:

- 1) Sugriautas kaimas Oriolo srityje. SSRS, 1942 m. M. Markovo-Grinbergo nuotrauka
- 2) Amerikiečių lėktuvnešis „Bunker Hill“, numuštas atakuojant japonų kamikadzėms. Okinavos sala, Japonija, 1945 m. gegužės 11 d.

5 lapas. Gamykla

Net dirbančiam giliame pogrindyje jaunam inžinieriui fizikui pavyko asmeniškai prisidėti prie bendros pergalės prieš priešą. Karinėje gamykloje atsiskleidė jo konstruktoriaus talentas.

Užklupus Didžiajam Tėvynės karui Sacharovas buvo Maskvos universiteto Fizikos fakulteto trečiojo kurso studentas. Dėl silpnos sveikatos jis nešaukiamas į armiją, tęsia mokslą ir 1941 m. kartu su savo fakultetu evakuojasi iš Maskvos į Ašchabadą (Turkmėnija). Kelionė geležinkeliu trunka kelias savaites.

„Murome mes praleidome dešimt dienų laukdami ešelono. Tos dienos mokslinė prasme man kažkodėl buvo labai produktyvios – skaitydamas knygas apie kvantinę („bangų“) mechaniką ir reliatyvumo teoriją aš kažkaip iškart labai daug supratau“.

Tuo metu studijų fizikos fakultete trukmė buvo ketveri metai. 1942 m. liepą Sacharovas su pagyrimu baigia universitetą. Jam siūloma tęsti teorinės fizikos studijas aspirantūroje, tačiau jis pasirenka nukreipimą į darbą vienoje iš ginkluotės gamyklų. Rugsėji atvyksta į Uljanovską ir pradeda dirbti šovinių gamykloje. (2)

„Pagrindiniuose cechuose dirbo moterys, mobilizuotos daugiausia iš kaimų. Didžiuliuose pusiau tamsiuose cechuose jos sėdėjo savo pamainą prie griausmingų automatinių presų, susitraukusios ant taburetų ir užlenkusios mediniais batais apautas kojas, saugodamosi šaltų grindų, kuriomis tekėjo drumzlino vandens ir skystų tepalų srovės. Jų visų galvos aprištos skarelėmis, tad įprastai nesimato ne tik plaukų, bet ir veidų, o kai matosi, tai stebina kažkokio atbukusio nuovargio išraiška“.

Dirbdamas gamykloje Sacharovas pasirodė esantis talentingas išradėjas. 1942 m. pabaigoje jis sukuria prieštankiniams šautuvams skirtų kulkų šarvus pramušančių šerdžių grūdinimo kontrolės prietaiso modelį. (5) Jo išradimas įdiegiamas į gamybą (3, 6). Vėliau jis tęsia konstruktoriaus darbą gamykloje ir kartu pradeda pirmuosius savarankiškus mokslo tyrimus.

„Dirbdamas gamykloje, parašiau keletą straipsnių apie teorinę fiziką ir išsiunčiau juos į Maskvą peržiūrėti. Tie pirmieji darbai niekada nebuvo publikuoti, tačiau jie suteikė man pasitikėjimo savo jėgomis pojūtį, kurio taip reikia kiekvienam mokslo darbuotojui“.

1943 m. liepos 10 d. Sacharovas susituokia su Klavdija Aleksejevna Vichireva – 23-ųjų metų tos pačios gamyklos laborante (1). Jie pragyvena kartu daugiau nei ketvirtį amžiaus, iki pat Klavdijos Aleksejevnos mirties 1969 m. 1945 m. pasaulį išvysta dukra Tatjana, 1949 m. – Liubovė, 1957 m. – sūnus Dmitrijus.

„Mūsų gyvenime buvo laimingų laikotarpių, kartais ištisų metų, ir aš už juos labai dėkingas Klavai“.

1944 metais Sacharovas priėmė sprendimą grįžti prie mokslinės veiklos ir visgi stoti į aspirantūrą. Tačiau karo metu darbuotojai buvo tvirtai susieti su savo įmonėmis, ypač karinėje srityje, ir tam, kad toks vertingas specialistas kaip Sacharovas galėtų palikti gamyklą, reikėjo Mokslų akademijos oficialaus prašymo ir gamyklos direktoriaus sutikimo. (4)

Prierašai prie iliustracijų:

- 1) A. Sacharovas ir K. Vichireva. 1943 m.
- 2) Anketa iš inžinieriaus A. Sacharovo asmens bylos. Uljanovskas, 1942 m.
- 3) A. Sacharovo išradimo autorinis liudijimas. 1943 m.
- 4) SSRS ginkluotės liaudies komisaro pavaduotojo laiškas gamyklos direktoriui, nurodantis komandiruoti A. Sacharovą Mokslų akademijos žinion. 1944 m. gruodžio 15 d.
- 5) Prietaiso, skirto šarvus pramušančioms 14,5 mm kalibro šerdims tikrinti, ar nėra išilginių įtrūkimų, schema. Šerdis rankomis įstatoma taške A, praeina per įmagnetinančią ritę K1 ir išmagnetinančią ritę K2 ir sustoja taške B priešais magnetą M, sujungtą su indikatorinio prietaiso rodykle. Tinkamai užgrūdinta šerdis visiškai išmagnetinta ir magneto neveikia jokios jėgos. Tačiau jei yra šerdies defektas, jame atsiranda magnetinis momentas, nukreipiantis prietaiso rodyklę.
- 6) A. Sacharovo išradimo autorinis liudijimas. 1943 m.

6 lapas. Moraliniai karo iššūkiai

Praėjusio karo žiaurumai žmones daug ko išmokė. Žmogaus teisės tapo tarptautiniu mastu pripažinta vertybe, tačiau branduolinio ginklo atsiradimas iškėlė žmonijai naują grėsmę.

Dar vykstant karui, 1943 m., JAV vykdant Manheteno projektą, kuriam vadovavo išskirtinis fizikas Robertas Oppenheimeris, pradedamas kurti iš esmės naujo tipo ginklas – branduolinis. Dalyvauti darbe buvo pakviesti visame pasaulyje garsūs mokslininkai, įskaitant iš Europos emigravusius, nuo fašizmo bėgančius fizikus – Nielsą Bohrą, Enrico Fermi, Hansą Bethe, Edwardą Tellerį, Leo Szilardą ir kitus.

Pirmasis žmonijos istorijoje branduolinis bandymas buvo įvykdytas 1945 m. liepos 16 d. Naujosios Meksikos valstijos dykumoje. Tų pačių metų rugpjūčio 6 ir 9 dienomis atominės bombos numestos ant Japonijos miestų Hirošimos ir Nagasakio. Tiesiogiai nuo bombų sprogimų žuvo nuo 70 iki 80 tūkstančių žmonių, metų pabaigoje bendras nuo žaizdų ir radiacinio apšvitinimo padarinių mirusių asmenų skaičius sudarė apie 166 tūkstančius ir vis didėję. Didžioji dalis žuvusiųjų ir nukentėjusiųjų buvo civiliai. (4)

Naujo, nematyto žiaurumo laipsnio masinio naikinimo ginklo atsiradimas tapo lemiamu faktoriumi, formuojant pokario pasaulio politinę realybę.

Ne mažesnę reikšmę turėjo ir 1945–1946 m. Vokietijoje vykęs Niurnbergo procesas – nugalėjusių valstybių surengtas nacistinio Reicho politinių ir karinių vadovų teismas (2). Šio proceso metu buvo pasmerktos baisiausios nacizmo apraiškos, prieštaraujančios pagrindinėms žmogaus teisėms: agresyvaus karo organizavimas, genocidas, paverstas valstybine ideologija, masinės žudynės ir civilių pavertimas vergais okupuotose teritorijose, nežmoniškas elgesys su karo belaisviais, „mirties fabriku“ sukūrimas masiniam žmonių naikinimui (1). Vokietiją valdžiusi nacių partija, vadovaujama Hitlerio, buvo pripažinta nusikalstama organizacija.

Vokietijos nacizmo teismas netapo apskritai viso totalitarizmo moraliniu teismu, tačiau svarbiausias Antrojo pasaulinio karo padarinių supratimo rezultatas buvo 1948 m. gruodžio 10 d. Suvienytųjų Nacijų Organizacijos Generalinės Asamblėjos priimta Visuotinė žmogaus teisių deklaracija – pagrindinis tarptautinis dokumentas, apibrėžiantis pagrindines žmogaus teises, kurių laikytis turi stengtis valstybės SNO narės. (3) Sovietų Sąjunga balsuojant susilaikė.

Prierašai prie iliustracijų:

- 1) Grupė žydų prieš išvežimą į koncentracijos stovyklą. Varšuva, 1943 m.
- 2) Niurnbergo procesas. Pirmoje eilėje – nacių nusikaltėliai: Hermannas Goeringas, Rudolfas Hessas, Joachimas von Ribbentropas, Wilhelmas Keitelis. 1945–1946 m.
- 3) Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, 1948 m.
- 4) Rankinis laikrodis, sustojęs sprogimo Hirošimoje momentu. Jo savininkas Akito Kawagoe buvo už 1700 m nuo sprogimo epicentro. Jis buvo sužeistas, bet išgyveno.
- 5) Bombardavimų sugriautas Dresdenas. Vokietija 1945 m. R. Petero nuotrauka

7 lapas. Mokslas

Po Hirošimos teorinės fizikos specialisto profesija nebegalėjo būti taiki. Ir kuo talentingesnis mokslininkas, tuo mažiau jam buvo galimybių likti nuošalyje.

1944 m. pabaigoje Sacharovas palieka gamyklą, norėdamas visiškai susikonsultuoti į mokslą, ir įstoja į SSRS mokslų akademijos Fizikos instituto (MAFI) aspirantūrą, jo specializacija – teorinė fizika. Jo moksliniu vadovu tampa išskirtinis mokslininkas, vėliau tapęs akademiku ir Nobelio premijos laureatu fizikos srityje Igoris Tamas. (2) Kaip prisiminė Sacharovas, Tamas jam tapo pavyzdžiu, kaip suprasti aukštą mokslo misiją šiuolaikiniame pasaulyje ir mokslininko pilietinę poziciją.

„Tikriausiai pagrindinė mano paauglystės ir jaunystės sėkmė – tai, kad buvau auklėtas Sacharovų šeimoje, turėjusioje rusų inteligentijos „prigimties bruožus“; <...> o vėliau man įtaką darė Igoris Jevgenjevičius Tamas“.

1945 m. pradžioje Sacharovas su žmona ir dukra Tatjana persikelia iš Uljanovsko į Maskvą.

„Turėjome tris korteles trim – mano, kaip aspiranto, Klavos – išlaikytinės ir Tanios – vaiko. Mūsų sunkumai tuo metu nebuvo išimtis. <...> Pagrindinis sunkumas – butas. Visą laiką turėdavome nuomotis tai iš vieno, tai iš kitų šeiminių“. (6)

Pranešimas apie Hirošimos ir Nagasakio atominį bombardavimą Sacharovą siaubingai sukrėtė. Maskvoje jis buvo vienas iš nedaugelio žmonių, kurie visiškai suprato šio baisaus įvykio reikšmę žmonijos ateičiai.

„Rugpjūčio 7-osios rytą išėjau iš namų į bandelių parduotuvę ir sustojau prie stende iškabinto laikraščio. Į akis krito pranešimas: 1945 m. rugpjūčio 6 d. 8 val. ryto ant Hirošimos numesta milžiniškos – 20 tūkstančių tonų trotilo – griauamosios galios atominė bomba. Man pakirto kojas. Supratau, kad mano likimas ir daugelio, galbūt visų, likimas, staiga pasikeitė. kažkas naujo ir baisaus įžengė į gyvenimą, ir tai atėjo dėl didžiojo mokslo, kurį aš viduje garbinau“.

Netrukus, veikiamas Tamo, Sacharovas pradeda specializuotis elementariųjų dalelių fizikos tyrimo srityje. (3)

1947 m. lapkritį jis anksčiau laiko apsigina disertaciją fizikos ir matematikos mokslų kandidato laipsniui gauti (4) ir lieka dirbti MAFI (5).

Prierašai po iliustracijomis:

- 1) A. Sacharovas su žmona ir dukra Tatjana. 1948 m.
- 2) I. Tamas. 6-asis dešimtmetis
- 3) A. Sacharovo pirmasis mokslinis straipsnis „Kosminės spinduliuotės kietosios komponentės generavimas“ su dedikacija tėvams. 1947 m.
- 4) SSRS MA dokumentas, liudijantis, kad Sacharovas baigė aspirantūrą. 1947 m. gruodžio 2 d.
- 5) MAFI pastatas 6-ajame dešimtmetyje
- 6) Duonos kortelės. Maskva, 1947 m.
- 7) A. Sacharovas su tėvu. 5-ojo dešimtmečio antroji pusė

8 lapas. Šaltasis karas

Šiame kare politikai buvo generolai, o mokslininkai – tik kareiviai ir karininkai. Tačiau jie pirmieji suvokė globalios katastrofos pavojų ir kvietė žmoniją elgtis protingai. Pasaulį vienijo bendras likimas – bendra žūtis arba bendras išgyvenimas.

Iškart po karo atsiradusi ideologinė, politinė ir karinė konfrontacija tarp, iš vienos pusės, JAV ir jos sąjungininkių ir, iš kitos pusės, Sovietų Sąjungos ir jos sąjungininkių, buvo pavadinta šaltuoju karu. Pagrindinį vaidmenį šaltajame kare vaidino branduolinio ginklo panaudojimo grėsmė.

Jau 6-ojo dešimtmečio pradžioje mokslininkai, kuriantys branduolinį ginklą, ėmė suprasti, kokią grėsmę jis kelia žmonijai, būdamas neatsakingų politikų rankose. Apie branduolinės energijos tarptautinės kontrolės būtinybę vienas iš pirmųjų kalbėjo „atominės bombos tėvas“ Robertas Oppenheimeris. Už tai jam teko sumokėti – 1954 m. jis buvo pašalintas iš JAV karinių technologijų kūrimo.

1955 m. birželio 9 d. vienuolika garsių pasaulio mokslininkų – fizikų, filosofų, chemikų, biologų, vadovaujamų Bertrand'o Russello (1) ir Alberto Einsteino (2), išplatino vyriausybėms kvietimą, žinomą kaip „Russello ir Einsteino manifestas“, kuriame protestuojama prieš branduolinio ginklavimosi varžybų tęsimą ir reikalaujama rasti taikių priemonių ginčijamiems klausimams spręsti.

„Būdami žmonės, mes turime prisiminti, kad Rytų ir Vakarų nesutarimai turi būti sprendžiami tik taip, kad būtų kiek įmanoma patenkinti visi: komunistai ir antikomunistai, azijiečiai, europiečiai ar amerikiečiai, baltieji ir juodieji. Šie nesutarimai neturi būti sprendžiami ginklais. Mes labai norime, kad tai būtų suprasta ir Rytuose, ir Vakaruose. <...> Prieš mus veriasi nuolatinės pažangos, laimės, žinių ir išminties kelias. Ar, užuot rinkęsi jį, mes rinksimės mirtį tik todėl, kad negalime pamiršti savo kivirčų?

1957 m. Kanados miestelyje Paguosh'e įvyko pirmoji tarptautinė mokslininkų konferencija už taiką (3). Taip prasidėjo Paguosh'o judėjimas, kurio tikslas buvo uždrausti branduolinius bandymus ir apskritai branduolinius ginklus.

Tačiau vis dėlto branduolinio ginklavimosi varžybos tęsėsi. Paskui JAV branduolinėmis valstybėmis tapo SSRS (1949), Didžioji Britanija (1952), Prancūzija (1960), Kinija (1964).

1961 m. Turkijos teritorijoje netoli nuo SSRS sienos JAV dislokavo savo strategines raketas su branduolinėmis galvutėmis. Reaguojant į tai, Kuboje, netoli JAV pakrantės, buvo dislokuotos sovietinės raketos. (5) Tai 1962 m. sukėlė vadinamąją Karibų krizę, kuri atvedė pasaulį prie trečiojo pasaulinio karo slenksčio (6). SSRS ir JAV vadovams Nikitai Chruščiovui ir Johnui Kennedy vos ne vos pavyko sureguliuoti krizę ir išvengti katastrofos (4). Šie įvykiai lėmė šaltojo karo lūžį. Nuo Karibų krizės prasidėjo masiniai antikariniai judėjimai visame pasaulyje ir tarptautinės įtampos mažinimo politika.

Prierašai prie iliustracijų:

- 1) Bertrand'as Russellas. 1957 m.
- 2) Albertas Einsteinas. 1947 m.
- 3) Pirmosios Paguosh'o konferencijos dalyviai. 1957 m.
- 4) Chruščiovo ir Kennedy kova. L. G. Illingworth'o karikatūra britų laikraštyje „Daily Mail“, 1962 m. spalio 29 d.
- 5) JAV karinio jūrų laivyno naikintuvas ir amerikiečių patrulinis lėktuvas lydi sovietų laivą, plaukiantį į Kubą su ginklų krovinium. 1962 m. lapkričio 10 d. Nuotrauka daryta iš JAV karinio jūrų laivyno lėktuvo
- 6) Prekybinis laivas „Metalurgas Anosovas“ su denio krovinium – raketomis ir raketų transporteriais. 1962 m. lapkričio 7 d. Nuotrauka daryta iš JAV karinio jūrų laivyno lėktuvo
- 7) Publikacijos apie Karibų krizę Sovietų Sąjungos ir JAV laikraščiuose. 1962 m. spalio

9 lapas. Vandeningė bomba

Sacharovo paradoksas: didžiausios griauamosios galios ginklas istorijoje buvo sukurtas siekiant užkirsti kelią karui ir išsaugoti taiką žemėje.

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje Jungtinėms Valstijoms panaudojus atominės bombas, SSRS vadovybė iškėlė užduotį per galimai trumpiausią laikotarpį sukurti savą atominį ginklą. Darbus prižiūrėjo vidaus reikalų liaudies komisaras Lavrentijus Berija, mokslinį vadovavimą vykdė Igoris Kurčatovas. 1948 m. viduryje MAFI sukuriama speciali vandenilio bombos kūrimo tyrimų grupė, vadovaujama Igorio Tamo. Į ją įtraukiamas ir Sacharovas.

Jau pirmaisiais darbo mėnesiais atsiskleidė Sacharovo konstruktoriaus talentas. Kartu su Vitalijumi Ginzburgu jis pasiūlė originalią būsimos vandenilinės bombos, pavadintos „sluoksnuote“, įrengimo schemą. (6)

Dalyvaujantys slaptame karinių objektų kūrime sovietų atomininkai turėjo būti politiškai visiškai lojalūs. 1948 m. rudenį Sacharovas gauna pasiūlymą stoti į Komunistų partiją, tačiau randa drąsos atsisakyti.

„Aš negaliu įstoti į partiją, nes kai kurie jos praeities veiksmai man atrodo neteisingi, ir aš nežinau, ar man nekils naujų abejonių ateityje“.

1949 m. pavasarį Berija pareikalavo pervesti jį dirbti į slaptą konstruktorių biurą, vadovaujamą Julijaus Charitono, esančią 500 km nuo Maskvos uždarame mieste Arzamase 16 (dabar Sarovas). 1950 m. kovą Sacharovas persikelia į „Objektą“ (3).

Ten, mieste, atitvertame nuo išorinio pasaulio spygliuota viela, Sacharovui su šeima paskiriama pusė patogiai įrengto atskiro namo. (4, 5)

„Miestas, kuriame mes gyvenome ir dirbome, buvo savotiška ultramoderna mokslinio tyrimo instituto, eksperimentinių gamyklų, bandymų poligonų ir didelio lagerio simbiozė. (...) Kasdien pro mūsų langus su užuolaidėlėmis praeidavo ilgos pilkos vatinukais vilkinčių žmonių kolonos, šalia ėjo aviganiai“.

„Aš negalėjau nesuvokti, kokius baisius, nežmoniškus dalykus mes darėme. <...> Nebuvau kareivis aname kare, tačiau jaučiausi kareiviu šiame, moksliniame ir techniniame. <...> Siaubinga griauanti jėga, milžiniškos pastangos, reikalingos kūrimui, lėšos, atimamos iš vargingos ir alkanos karo sunaikintos šalies, žmonių aukos kenksmingose gamybos srityse ir katorginėse priverstinio darbo stovyklose – visa tai stiprino tragizmo jausmą, versdavo galvoti ir dirbti taip, kad visos aukos (kaip manyta, neišvengiamos) nebūtų beprasmiškos.“

1953 m. birželio 8 d. Sacharovui suteikiamas fizikos ir matematikos daktaro mokslinis laipsnis, o rugpjūčio 12 d. Kazachstano stepės Semipalatinsko poligone įvyksta pirmosios pasaulyje 400 kilotonų galingumo termobranduolinės bombos RDS-6s, sukurtos sluoksnavimo principu, bandymas (1, 7).

Už išskirtines paslaugas valstybei Sacharovui skiriamas aukščiausias civilinis įvertinimas – Socialistinio darbo didvyrio vardas (vėliau jis dar du kartus gaus tokį apdovanojimą – 1955 ir 1962 metais). Tų pačių metų rudenį, būdamas 32 m. amžiaus, jis tampa pačiu jauniausiu SSRS Mokslų akademijos akademiku.

„Mane buvo apėmusi visa prieštarų jausmų gama. <...> Mes – išradėjai, mokslininkai, inžinieriai, darbininkai – sukūrėme baisų ginklą, baisiausią žmonijos istorijoje. Tačiau mes visiškai negalėsime kontroliuoti jo naudojimo. Spręst jį – tie, kurie valdžios, partijos ir karinės hierarchijos viršūnėje“.

Per „Objektą“ leidžiamus metus Sacharovas ne tik kuria karinius objektus, bet ir atlieka tyrimus, kurių tikslas – panaudoti termobranduolinę energiją taikiems tikslams. Kartu su Tamu jis iškelia magnetinio termobranduolinio reaktoriaus – tokamako – idėją. Valdoma termobranduolinė sintezė iki šiol tebėra viena iš perspektyviausių energetikos vystymo kryptų. Jis tęsia darbą ir nagrinėdamas teorinės fizikos – kosmologijos, gravitacijos, elementariųjų dalelių fizikos – fundamentalias problemas.

Prierašai prie iliustracijų:

- 1) Pirmoji sovietinė vandenilinė bomba RDS-6s
- 2) A. Sacharovas. 6-asis dešimtmetis
- 3) A. Sacharovas ir I. Kurčatovas „Objekte“. 1955 m.
- 4) Sacharovas su žmona prie savo namo. 6-ojo dešimtmečio pradžia
- 5) Sacharovo namas „Objekte“
- 6) Termobranduolinio užtaiso, pagaminto sluoksniniu principu, schema
 - a. Uranas 238
 - b. Atominės bombos šerdis (uranas 235 arba plutonis)
 - c. Termobranduolinis kuras (ličio deuteridas)
 - d. Sprogstamasis sluoksnis
- 7) Oficialus pranešimas apie sovietinės vandenilinės bombos bandymą. 1953 m. rugpjūčio 20 d.

10 lapas

Suvokimas, kad žmogaus gyvenimas yra svarbesnis už branduolinio ginklavimosi varžybas, apvertė jo pasaulėžiūrą.

Labai platus Sacharovo mokslinis akiratis apima ne tik fiziką. Dar 1954 m. spalį jis kartu su daugeliu kitų įvairių specialybių mokslininkų pasirašo kreipimąsi į SSKP CK Prezidiumą apie biologijos mokslo padėtį SSRS, smerkiantį Trofimo Lysenko antimokslinių doktrinų monopoliją. Tai buvo ne tik gamtos mokslo mokslinių principų gynimas; Sacharovą ypač domino genetika, susijusi su radioaktyviosios spinduliuotės įtaka žmogaus paveldimumui.

Nuo 1956 m. jis sutelkia dėmesį į branduolinių bandymų atmosferoje biologines pasekmes. (2)

„1957 metais parašiau <...> straipsnį „Branduolinių sprogimų radioaktyvioji anglis ir neslenkstiniai biologiniai efektai. Darbas prie jo buvo svarbus etapas formuojant mano požiūrį į moralines branduolinių bandymų problemas“.

„Papildomos radiacijos aukų kiekis <...> nustatomas vadinamaisiais neslenkstiniais biologiniais efektais (t. y. tokiais, kurie veikia esant pačioms mažiausioms apšvitinimo dozėms ir statistiškai sukelia didelius galutinius mirtingumo ir ligų efektus dėl to, kad radiacijos paveikiamos didžiulės masės žmonių, visa žmonija per daugelį kartų)“.

„Aš apskaičiavau, kad bandomųjų sprogdinimų atmosferoje kiekviena megatona nusineša 10 tūkst. žmonių gyvybių“.

Sacharovo straipsnio publikavimas buvo suderintas su šalies politiniu vadovu Nikita Chruščiovu. Tačiau vėliau jų santykiai tapo gerokai sudėtingesni. 1961 m. rudenį, sužinojęs, kad ruošiami eiliniai branduoliniai bandymai, Sacharovas bando įtikinti Chruščiovą to nedaryti, tačiau atsakyme gauna viešą priekaištą: „Sacharovai, nbandykite mums, politikams, diktuoti, ką turime daryti, kaip elgtis. Aš būčiau paskutinius seilius, o ne Ministrų tarybos pirmininkas, jei klausyčiau tokių kaip Sacharovas!“

Šaltasis karas tęsėsi. 1961 m. spalio 30 d. sovietų poliariniame Naujosios Žemės poligone buvo išbandytas galingiausias žmonijos istorijoje termobranduolinis įtaisas, pavadintas „Bomba caru“. 50 megatonų bombos sprogimas įvyko atmosferoje 4500 m aukštyje. Blyksnis buvo matomas 1000 km atstumu nuo sprogimo vietos. Poligono akmenuotas gruntas ištirpo kaip stiklas. Visos planetos seisminės stotys užfiksavo žemės vibracijas.

1962 m. rugsėjį Sacharovas veltui bando užkirsti kelią dviejų beveik identiškų branduolinių įtaisų tolesniam bandymui.

„Baisus nusikaltimas įvyko, ir aš nesugebėjau užkirsti jam kelio! Mane apėmė bejėgiškumo, nepakeliamo kartelio, gėdos ir pažeminimo jausmai. Kritau veidu į stalą ir pravirkau. Tikriausiai tai buvo pati baisiausia pamoka mano gyvenime: negalima sėdėti ant dviejų kėdžių! Nusprendžiau, kad nuo šiol savo pastangas sutelksiu bandymų nutraukimo trijose aplinkose plano įgyvendinimui“.

Didžiųjų valstybių praktikoje branduolinės ginklavimosi varžybos buvo lydimos taikios retorikos, tačiau derybos dėl visiško branduolinių bandymų uždraudimo pasiekė aklavietę, nes buvo negalima kontroliuoti požeminių branduolinių sprogimų. Proveržis tapo įmanomas, kai Sacharovas sugebėjo įtikinti Chruščiovą, kad galima uždrausti tik pavojingiausius bandymus – atmosferoje, po vandeniu ir kosmose.

1963 m. rugpjūčio 5 d. SSRS, JAV ir Didžioji Britanija pasirašė Maskvos sutartį dėl bandymų uždraudimo trijose aplinkose.

Prierašai prie iliustracijų:

- 1) Trinititas – į stiklą panašus mineralas, susidaręs dėl branduolinio sprogimo. Pirmąkart aptiktas 1945 m. JAV branduolinio bandymo „Trinity“ vietoje. M. Rakolo nuotrauka
- 2) Sacharovo mokslo populiarinimo straipsnis „Apie branduolinio ginklo bandymų radioaktyvumo pavojų“ žurnale „Die Sowjetunion heute“. 1958. Nr. 20
- 3) A. Sacharovas „Objekte“. 6-asis dešimtmetis
- 4) Šviesos spinduliuotės ir smūgio bangos poveikis bandant vandeninę bombą. JAV, 6-asis dešimtmetis

11 lapas

Bendrosios taikos išsaugojimo ir žmonijos išgyvenimo problemos jam buvo lygiavertės žmogaus teisių laikymosi savoje šalyje problemoms. Jis laikė savo pilietine pareiga nesitaikstyti su politinio režimo sugriežtinimu ir disidentų persekiojimu.

Sacharovas palaipsniui pasitraukia nuo darbų, susijusių su termobranduolinio ginklo kūrimu, ir grįžta prie teorinės fizikos tyrimų. Kartu jo dėmesį traukia žmogaus teisių klausimai.

„Jau šeštojo dešimtmečio pabaigoje visuomeniniai klausimai pradėjo užimti vis didesnę vietą mano pasaulyje. Jie privertė viešai kalbėti, veikti, nustumdami į antrą planą daugelį kitų dalykų, tam tikru mastu ir mokslą“.

Chruščiovo atšilimas – dalinis sovietų režimo liberalizavimas po Stalino mirties – sukėlė visuomeninio gyvenimo pagyvėjimą ir teikė vilčių, kad bus galimybė toliau reformuoti šalį. Tačiau priverstinis Chruščiovo atsistatydinimas 1964 m. ir Leonido Brežnevo atėjimas į valdžią tapo reakcijos ir disidentų persekiojimo pradžia. 1966 m. vasarį ilgiems kalinimo metams nuteisti rašytojai Andrejus Siniavskis ir Julijus Danielis, apkaltinti antisovietine veikla už kūrinių, „niekinančių sovietinę valstybinę ir visuomeninę santvarką“, publikavimą užsienyje. (2, 3)

„1965–1967 metai buvo ne tik intensyviausio mokslinio darbo laikotarpis, bet ir laikas, kai aš galutinai priartėjau prie ribos, skiriančios mane nuo oficialios pozicijos visuomeniniais klausimais, prie savo veiklos ir likimo posūkio“.

Būtent tuo metu, 1966 m. kovą, Sacharovas padaro pirmą atvirą visuomeninį pareiškimą – pasirašo 25 mokslo, literatūros ir meno veikėjų pareiškimą SSKP XXIII suvažiavimui, perspėjantį dėl bandymų politiškai reabilituoti Staliną. Vėliau buvo protestas prieš naujų straipsnių, numatančių bausmes už „politinius“ nusikaltimus, įtraukimą į SSRS baudžiamąjį kodeksą. Jis dalyvauja Maskvos Puškino aikštėje surengtame politinių kalinių gynimo proteste, siunčia asmeninius kreipimusis Brežnevui ir KGB vadovui Jurijui Andropovui, gindamas suimtus žmonių teisių gynėjus.

Jis taip pat sutelkia dėmesį į ekologines problemas – palaiko visuomeninę kampaniją, skirtą apsaugoti Baikalo ežerą nuo pramoninių nuotekų taršos, skambina asmeniškai Brežnevui, norėdamas įtikinti jį atsisakyti pavojingo objekto statybos Baikalo pakrantėje, tačiau šis vengia nagrinėti problemą.

„Kovoje už Baikalą mano veikla buvo nerezultatyvi, tačiau man pačiam labai daug reiškė, nes privertė artimai susidurti su aplinkos apsaugos problema“.

Prierašai prie iliustracijų:

- 1) A. Sacharovas, 8-ojo dešimtmečio pradžia. J. Tumanovo nuotrauka
- 2) Rašytojų A. Siniavskio ir J. Danielio teismas. Maskva, 1966 m. vasaris
- 3) Kvietimas eiti į demonstraciją ginti Siniavskio ir Danielio, parašytas A. Jesenino-Volpino. 1965 m.
- 4) Semipalatinsko bandymų poligonas. Piltuvai nuo požeminių branduolinių sprogimų
- 5) Radioaktyvių nuosėdų šleifo susidarymo po branduolinio sprogimo schema

12 lapas

Mokslininko apmąstymai pavertė jį žmogaus teisių gynėju. Už minties laisvę jam teko sumokėti karjera.

1968 m. Sacharovas sukuria savo pirmąjį publicistinį straipsnį „Pamąstymai apie pažangą, taikų sambūvį ir intelektualinę laisvę“. Šį darbą jis pats vertina kaip lemiamą žingsnį, apibrėžusį jo tolesnį gyvenimą. „Pamąstymuose“ Sacharovas kaip vienintelę alternatyvą žmonijos žūčiai išklė tezę apie konvergenciją, socialistinės ir kapitalistinės sistemų istorinį suartėjimą, lydimą demokratizacijos, demilitarizacijos, socialinės bei mokslo ir technikos pažangos.

„Žmonių visuomenei būtina intelektualinė laisvė – laisvė gauti ir skleisti informaciją, laisvė nešališkai ir be baimių diskutuoti, laisvė nuo autoriteto spaudimo ir išankstinių nuostatų. Tokia triguba minties laisvė – vienintelė garantija nuo žmonių užkrėtimo masiniais mitais, kurie klastingų veidmainių demagogų rankose lengvai virsta kruvina diktatūra“.

„*Taip atsitiko, kad tai buvo Prahos pavasario metai. <...> Atrodė, kad Čekoslovakijoje pagaliau vyksta tai, apie ką svajavo tiek daug socialistinių šalių žmonių – socialistinė demokratizacija (cenzūros atšaukimas, žodžio laisvė), ekonominės ir socialinės sistemų gijimas, saugumo organų visagališkumo šalies viduje likvidavimas <...>, besąlyginis ir visiškas stalininio laikotarpio nusikaltimų ir siaubo atskleidimas“.*

Sacharovas siunčia savo straipsnį SSKP CK generaliniam sekretoriui Leonidui Brežnevui, tačiau negauna atsakymo. Tuo pat metu Vakaruose jo straipsnis labai išpopuliarėja. 1968–1969 m. bendras „Pamąstymų“ publikacijų tiražas užsienyje buvo 18 mln. egzempliorių. (2)

„*Pamąstymai“ buvo aukštai vertinami užsienio intelektualiuose ir liberaliuose sluoksniuose. <...> Juk artimas balsas pasigirdo iš kitos geležinės uždangos pusės ir kilo iš tos profesijos, kuri jų šalyse paprastai būna arčiau „vanagų“, o ne „balandžių“, atstovo. <...> Mano straipsnis patiko ir konservatyvesnių pažiūrų žmonėms, nes jie jame įžvelgė realiai sukurtos SSRS visuomenės aštrią kritiką. <...> SSRS straipsnis taip pat buvo gana plačiai platinamas (tai buvo savilaidos suklestėjimo laikotarpis) ir sulaukė karšto atsako. Deja, artimiausiais metais daugelis nukentėjo už jo platinimą“.*

KGB vertina Sacharovo veiklą kaip „politiškai kenkėjišką“. Galiausiai jis oficialiai nušalinamas nuo slapto gynybinio pobūdžio darbų ir visam laikui palieka „Objektą“. Grįžęs į Maskvą tęsia mokslinį darbą MAFI ir vėlesniais metais kuria keletą fundamentalių darbų apie Visatos fiziką. Už išskirtinius nuopelnus mokslui jis išrenkamas kelių užsienio mokslų akademijų užsienio nariu, tarp jų JAV nacionalinės mokslų akademijos, Prancūzijos, Romos, Niujorko akademijų.

Kartu su moksline veikla Sacharovas vysto ir žmogaus teisių gynimo veiklą. 1970 m. lapkritį kartu su Valerijumi Čalidze ir Andrejumi Tverdochlebovu įkuria SSRS žmogaus teisių komitetą „aprūpinimo ir žmogaus teisių propagandos SSRS problemai tirti“. Tai metais jis ne kartą tampa parašų rinkimo po kolektyviniais dokumentais iniciatoriumi, pavyzdžiui, pasirašant kreipimąsi į SSRS Aukščiausiąją Tarybą dėl mirties bausmės atšaukimo ir politinių kalinių amnestijos.

Sacharovas iš principo neslėpė savo pažiūrų. Naudodamasis savo, kaip didžio mokslininko, autoritetu, jis ne kartą drąsiai kreipėsi tiesiai į šalies vadovybę, siūlydamas demokratizuoti sovietinį režimą, protestuodamas prieš „baudžiamąją psichiatriją“, prieš mirties bausmės taikymą ir gindamas atskirus žmones, kurie buvo persekiojami dėl politinių motyvų, taip pat siuntė į tarptautines organizacijas protestus prieš žmogaus teisių pažeidimus kitose pasaulio šalyse. Pažeisdamas neskelbiamą draudimą, Sacharovas pradėjo bendrauti su užsienio žurnalistais, Vakarų spaudoje buvo publikuojami jo pareiškimai ir interviu.

1969 m. pavasarį mirė jo žmona Klavdija Vichireva, o 1970 m. rudenį Sacharovas susipažino su 47 metų Jelena Georgijevna Bonner. Jelenos Bonner tėvai buvo represuoti 1937 metais; per visą karą ji buvo medicinos sesuo, o tuo metu dirbo gydytoja pediatre. Iš pirmosios santuokos turėjo du suaugusius vaikus. Jelena Bonner disidentų aplinkoje buvo garsi – organizavo pagalbą politiniams kaliniams ir jų šeimoms.

Bendri įsitikinimai suartino Sacharovą ir Bonner. Po dvejų metų jie susituokė.

„*Liusia suteikė man laimės, padarė gyvenimą prasmingesnį. O jos gyvenimas buvo toks sunkus, tragiškas, bet taip pat, tikiuosi, įgijo naują prasmę. <...> Kai tik Liusia tapo mano žmona, spaudimas ypač susikoncentravo į ją, o labai greitai – į mūsų vaikus ir anūkus“.*

Prierašai prie iliustracijų:

- 1) Sacharovas žmogaus teisių aktyvistų demonstracijoje Puškino aikštėje. 1975 m. gruodžio 5 d.
- 2) Sacharovo straipsnio „Pamąstymai apie pažangą, taikų sambūvį ir intelektualinę laisvę“ leidimai įvairiomis kalbomis
- 3) KGB vadovo Jurijaus Andropovo raštelis SSKP Centro Komiteete apie pasiklausymą Sacharovo bute. 1970 m. balandžio 20 d.

13 lapas

Nobelio komitetas suteikė Andrejui Sacharovui Taikos premiją kaip humanistui ir planetos masto politiniam mąstytojui, tačiau SSRS valdžios akyse jo idėjos liko pavojingu maištu.

1973 m. vasarą KGB iniciatyva prasidėjo viešas paties Sacharovo persekiojimas. Spaudoje publikuojama darbininkų, dailininkų, rašytojų, kompozitorių ir mokslininkų atvirų laiškų serija, tarp jų 40 akademikų pasirašytas laiškas, kuriame smerkiama kolegų visuomeninė veikla. (6)

Nepaisant to, Sacharovo publicistinis aktyvumas auga. Straipsnyje „Apie šalį ir pasaulį“ (1975) jis kviečia pasaulio bendruomenę aktyviai priešintis bet kokiems žmogaus teisių pažeidimams, ragina socialistines šalis labiau atsiverti, siūlo laipsniško branduolinių ginklų mažinimo visame pasaulyje problemos sprendimo būdus ir pateikia plataus masto politinių, socialinių ir ekonominių reformų SSRS programą.

1975 m. liepos 30 – rugpjūčio 1 d. Helsinkyje 35 šalių, įskaitant SSRS, JAV ir Kanadą, vadovai pasirašė Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos baigiamąjį aktą. Dalyvaujančios valstybės, be kita ko, įsipareigojo gerbti žmogaus teises ir pagrindines laisves.

„Dalyvaujančios valstybės pripažįsta visuotinę žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių reikšmę, jų laikymasis yra esminis taikos, teisingumo ir gerovės veiksnys, būtinas užtikrinant jų, taip pat visų valstybių, draugiškų tarpusavio santykių ir bendradarbiavimo plėtrą“, teigiama tame dokumente.

Nepaisant to, kad Sovietų Sąjunga pasirašė Helsinkio baigiamąjį aktą, žmogaus teisių pažeidimai SSRS tęsėsi. Pasaulio bendruomenės akyse tai suteikė ypatingą reikšmę žmogaus teisių aktyvistų veiklai.

1975 m. spalio 9 d. akademikui Sacharovui suteikiama Nobelio taikos premija „už bebaime paramą pagrindiniams taikos tarp tautų principams ir drąsiai kovą su piktnaudžiavimu valdžia ir bet kokia žmogaus orumo slopinimo forma“. Nobelio komiteto nuomone, „Sacharovas be kompromisų ir veiksmingai kovojo ne tik su visų rūšių piktnaudžiavimu valdžia; su tokia pat energija jis gynė valstybės, pagrįstos teisingumo visiems principu, idealą. Sacharovas įtikinamai išreiškė mintį, kad tik žmogaus teisių neliečiamumas gali būti tikros ir ilgalaikės tarptautinio bendradarbiavimo sistemos pagrindas“. (5)

SSRS valdžia atsisakė suteikti Sacharovui leidimą išvykti į Norvegiją dalyvauti premijos įteikimo ceremonijoje. 1975 m. gruodžio 10 d. už laureatą premiją priėmė jo žmona Jelena Bonner. Taip pat ji perskaitė Sacharovo Nobelio paskaitos tekstą.

„Taika, pažanga, žmogaus teisės – šie trys tikslai yra neatskiriamai susiję, negalima pasiekti kurio nors vieno, nepaisant kitų. <...> Esu įsitikinęs, kad tarptautinis pasitikėjimas, tarpusavio supratimas, nusiginklavimas ir tarptautinis saugumas neįsivaizduojami be visuomenės atvirumo, informacijos laisvės, įsitikinimų, viešumo, kelionių ir gyvenamosios šalies pasirinkimo laisvės. Taip pat aš įsitikinęs, kad nuomonės laisvė kartu su kitomis pilietinėmis laisvėmis yra mokslo ir technikos pažangos pagrindas ir garantija, kad jos pasiekimai nebus naudojami žmonijos nenaudai, kartu tai ekonominės bei socialinės pažangos pagrindas, taip pat veiksmingos socialinių teisių apsaugos galimybės politinė garantija. Taigi aš ginu tezę apie pilietinių ir politinių teisių pirminę, lemiamą reikšmę formuojant žmonijos likimus“.

Prierašai prie iliustracijų:

- 1) Sacharovas prie teismo rūmų per žmogaus teisių aktyvisto J. Orlovo teismo procesą. Maskva, 1978 m.
- 2) Sacharovas su grupe žmogaus teisių aktyvistų. 1977 m. spalio 16 d.
- 3) A. Sacharovas ir J. Bonner netrukus po vestuvių. 1972 m. R. I. Cimerinovo nuotrauka
- 4) Išrašas iš 1975 m. spalio 15 d. SSKP CK Politinio biuro posėdžio protokolo
- 5) Nobelio medalis
- 6) Publikacijos prieš Sacharovą sovietinėje spaudoje. 1973, 1975 m.

14 lapas

Norint priversti nutilti tą, kuris gynė kitų teises, jis pats be teismo buvo išsiųstas į neteisėtą tremtį.

8-ojo dešimtmečio antroje pusėje Andrejus Sacharovas pasaulio bendruomenei tapo kovos už žmogaus teises, prieš totalitarizmą, už bendrą taikią žmonijos ateitį simboliu. Tačiau SSRS jo intensyvi veikla ginant žmogaus teises sukelia valdžios neapykantą. Visą Sacharovo ir jo artimųjų gyvenimą kontroliuoja KGB. Sacharovas gauna grasinimų, tačiau valdžia ilgai nesiryžta taikyti jam tiesioginių represijų.

1980 m. pradžioje Sacharovas interviu Vakarų žiniasklaidai griežtai pasmerkė sovietų karių įvedimą į Afganistaną. Sausio 22 d. pakeliui į darbą MAFI jis buvo sulaikytas ir pristatytas į SSRS Generalinę prokuratūrą, ten jam buvo pranešta apie valstybinių apdovanojimų ir garbės vardų atėmimą ir administracinį iškeldinimą iš Maskvos. Tą pačią dieną Sacharovas su žmona, lydimi KGB pareigūnų, specialiu reisui buvo nuskraidinti į Gorkį (dabar Nižnij Novgorodas) ir apgyvendinti miesto pakraštyje. (1, 4)

Ši tremtis be teismo truko beveik septynerius metus. Jos tikslas buvo maksimaliai apriboti Sacharovo išorinius kontaktus, visų pirma jo bendravimą su užsieniečiais, nes pastariesiems įvažiuoti į Gorkį buvo draudžiama. Bute, kuriame gyveno Sacharovas ir Bonner, nebuvo telefono. Ne kartą ten buvo vykdomos slaptos kratos, konfiskuojant rankraščius, kambariuose buvo įrengti pasiklausymo prietaisai. Prieš įėjimo duris visą parą budėjo milicijos darbuotojai, neleidžiantys nepageidaujamų lankytojų. (3)

„Koridoriuje priešais mūsų duris visus septynerius metus nepasitraukdamas sėdėjo milicininkas. Laiptų aikštelėje stovėjo staliukas, o prie jo nugara į mūsų duris sėdėjo milicininkas. Jei išeinu aš ar Liusia – jis sėdi nejudėdamas, neatsisuka, nesisveikina. Rytais vienas iš mūsų išeidavome laikraščio, kurį paštininkas palikdavo ant jo staliuko (jam buvo draudžiama skambinti į mūsų duris), ir „mūsų“ milicininkas tylėdamas per petį ištiesdavo laikraštį“.

Vis dėlto net nepaisant tokių sąlygų Sacharovas tęsė mokslinius darbus ir visuomeninę veiklą. Jo ryšiu su išoriniu pasauliu tapo žmona – Jelena Bonner. Nepaisant silpnos sveikatos (per tuos metus ji patyrė tris infarktus), ji išveždavo iš Gorkio ir perduodavo į Vakarus jo parašytus tekstus, rengdavo spaudos konferencijas, informuodavo pasaulio visuomenę apie akademiko Sacharovo būklę.

Reaguojant į tai, sovietų spaudoje buvo spausdinama šmeižikiškų rašinių apie Sacharovą, platinamas melas apie jo žmoną. Išstremtieji paštu gaudavo laiškus atseit iš paprastų žmonių, besipiktinančių jų „antisovietine veikla“. Būta net grasinimų fiziškai susidoroti.

„Visos man taikytos priemonės neturi net teisėtumo vaizdo, tai bendros žiaurios kampanijos prieš disidentus dalis, bandymas priversti mane nutilti ir palengvinti represijas prieš kitus. <...> Kaskart, kai mano žmona išvyksta, aš nežinau, ar jai pavyks nekliudomai nuvažiuoti ir vėl sėkmingai grįžti pas mane. <...> Neįmanoma nuspėti, kas dar mūsų laukia. Vienintelė mūsų apsauga – viešumas, draugų iš viso pasaulio dėmesys mūsų likimui“.

Jelena Bonner spėjo daugiau nei šimtą kartą nuvykti į Maskvą, kol 1984 m. vasarą jai buvo pareikštas kaltinimas dėl „sovietinės visuomeninės ir valstybinės sistemos šmeižto“, ir ji buvo nuteista penkeriems metams tremties, atliekant bausmę vyro gyvenamojoje vietoje – Gorkyje. Sacharovas buvo galutinai izoliuotas. Priešai prie iliustracijų:

- 1) A. Sacharovas Gorkyje. 1980 m. vasaris. J. Bonner nuotrauka
- 2) Žmogaus teisių aktyvistas Levas Kopelevas Vokietijos Federacinėje Respublikoje kalba mitinge, ginančiame Sacharovą. 1985 m.
- 3) Sacharovo izoliacijos ir kontroliavimo jo bute Gorkyje schema.
 - a. KGB pareigūnų stebėjimas iš priešais esančio namo
 - b. Išorinė apsauga
 - c. Radijo stočių signalų dirbtinis slopinimas
 - d. Visą parą veikiantis milicijos postas prie įėjimo į butą
- 4) Namas Gorkyje, kuriame gyveno Sacharovas. 9-asis dešimtmetis
- 5) „Dar viena agresija“. H. L. Blocko (Herblocko) karikatūra Amerikos laikraštyje „The Washington Post“, 1980 m. sausio 24 d.

15 lapas

Izoliacija, grasinimai, patyčios, šmeižtas, artimųjų persekiojimas – beveik septynerius metus valdžia darė viską, kad palaužtų Sacharovą. Ši valstybinės mašinos kova su žymiu žmogaus teisių aktyvistu padarė jo vardą pilietinės drąsos ir moralinių principų tvirtumo simboliu.

Tremties Gorkyje metu Sacharovas, protestuodamas prieš spaudimą jo šeimai, triskart buvo priverstas griebtis tokios priemonės kaip ilgalaikis bado streikas. 1981 m. jis kartu su Jelena Bonner ištvėrė 17 dienų bado streiką, reikalaudamas leisti Jelizavetai Aleksejevai – jo posūnio Aleksejaus Semionovo sužadėtinei – išvykti į užsienį pas sužadėtinį, kuris anksčiau emigravo į JAV. Sovietų valdžia patenkino šį reikalavimą. 1984 m. Sacharovas badavo 26 dienas, reikalaudamas leisti jo žmonai išvykti į užsienį, kur turėjo būti atlikta sudėtinga širdies operacija, tačiau nesėkmingai. 1985 m. pavasarį jis atnaujino bado streiką ir su pertraukomis badavo 178 dienas. (1) Per tą laiką jis dukart buvo priverstinai gydomas ligoninėje, kur jam taikytos kankinančios priverstinio maitinimo procedūros. Leidimas Jelenai Bonner išvykti iš šalies buvo duotas tik tuomet, kai Sacharovas, būdamas ligoninėje visiškai izoliuotas ir bijodamas dėl žmonos gyvybės, nusiuntė SSKP CK generaliniam sekretoriui Michailui Gorbačiovui laišką, kuriame pažadėjo koncentruotis į mokslinį darbą ir „nutraukti viešą kalbėjimą, išskyrus išskirtines situacijas“.

Daugelyje pasaulio šalių pradėta vykdyti Sacharovo gynybos kampanija. Keletas užsienio universitetų jam suteikė garbės mokslo laipsnius. Vašingtono aikštė, kurioje yra SSRS pasiuntinybės pastatas, buvo pervardyta Sacharovo aikšte. Prancūzijos prezidentas François Mitterrand, JAV prezidentas Ronaldas Reaganas ir Vokietijos Federacinės Respublikos prezidentas Richardas von Weizsäckeris asmeniškai kreipėsi į SSRS vadovus, prašydami nutraukti pasaulinio garso mokslininko, taikos ir žmogaus teisių aktyvisto persekiojimą. Jelenos Bonner viešnagės užsienyje metu ją priėmė Italijos, Prancūzijos, Didžiosios Britanijos valstybių ir vyriausybių vadovai, taip pat aukšti JAV atstovai ir popiežius Jonas Paulius II.

SSRS valdžia nebegalėjo toliau ignoruoti pasaulio visuomenės nuomonės.

1986 m. gruodžio 15 d. Sacharovo bute netikėtai įrengiamas telefonas. (3) Įrengiant dalyvaujantis KGB pareigūnas perspėja, kad kitą dieną reikia laukti svarbaus skambučio. Gruodžio 16 d. Michailas Gorbačiovas per pokalbį telefonu asmeniškai praneša Sacharovui apie išlaisvinimą.

Tremtis baigėsi. Gruodžio 23 d. Andrejus Sacharovas ir Jelena Bonner grįžo į Maskvą.

Prierašai prie iliustracijų:

- 1) Sacharovas su žmona neseniai pasibaigus vienam jo bado streikui. 1985 m. spalio 25 d.
- 2) „Sacharovo rinktinė“, išleista 1981 m. Niujorke A. Sacharovo šešiasdešimtmečio proga
- 3) Telefono aparatas, kuriuo 1986 m. gruodžio 16 d. Sacharovas kalbėjosi su Gorbačiovu
- 4) Sacharovas Gorkio Semaško apylinkės ligoninėje. Slaptos KGB nuotraukos. 1985 m. liepa.
- 5) SSRS KGB dokumentų fragmentai, susiję su A. Sacharovu ir J. Bonner, 1981–1985 m.

16 lapas

Akademiko Sacharovo grįžimas iš tremties buvo pirmasis vilties spindulys, kad šalyje įvyks realių permainų. Neseniai buvęs politinis tremtinys tapo žmogumi, kurio klausėsi milijonai.

1987 m. sausį, netrukus po Sacharovo išlaisvinimo, Gorbačiovas pranešė apie plačią politinių ir ekonominių reformų programą, pavadintą „Persitvarkymu“. Jos tikslas buvo suteikti naują impulsą šalies vystymuisi, išlaikant socialistinę sistemą ir vis dar kontroliuojant Komunistų partijai.

Sacharovas politinio kurso pokyčius priėmė su santūriu optimizmu. Jam kėlė nerimą atkaklus pasipriešinimas demokratizacijos procesams, kurį rodė partijos ir valstybės aparatas.

„Negaliu atmesti tikimybės, kad ir Gorbačiovas, ir artimiausi jo šalininkai patys dar nėra visiškai laisvi nuo išankstinių nuostatų ir sistemos, kurią jie nori pertvarkyti, dogmų“. Pertvarkyti mūsų šalyje susidariusių ekonomikos administracinę komandinę struktūrą ypač sudėtinga. Nevystant rinkos santykių ir konkurencijos elementų neišvengiamai rasis pavojingų disproporcijų, kils infliacija, bus kitų neigiamų reiškinių. <...> Demokratizacija neįmanoma be plačios visos šalies žmonių iniciatyvos. Tačiau „viršūnės“ pasirodė tam nepasirengusios“.

Pirmas viešas Sacharovo pasisakymas grįžus į Maskvą įvyko 1987 m. vasarį tarptautiniame forume „Už nebranduolinį pasaulį, už žmonijos išlikimą“. Jo poziciją vidutinio ir trumpojo veikimo nuotolio raketų skaičiaus mažinimo be papildomų sąlygų klausimu (atsisakant „paketo“ principo) netrukus palaikė Gorbačiovas. Tai leido gerokai paspartinti SSRS ir JAV derybas ir jau 1987 m. pabaigoje sudaryti susitarimą dėl vidutinio ir mažojo nuotolio raketų sunaikinimo – pirmąją istorijoje sutartį realiai sumažinti esamų branduolinių ginklų kiekį.

Iš tremties išlaisvinto Sacharovo padėtis ilgai išlieka dviprasmiška. Jis nekliudomas bendrauja su užsienio žurnalistais, susitinka su Maskvoje viešinėiais užsienio valstybių vadovais, tačiau sovietinėje spaudoje pasirodo tik keli nedideli jo straipsniai ir interviu. Nepaisant to, Sacharovas sulaukia didžiulio visuomenės pripažinimo kaip moralinis autoritetas. Jis gauna šimtus kreipimūsi, kuriuose prašoma pagalbos ir palaikymo.

1988 m. Sacharovas tampa politinių diskusijų klubo „Maskvos tribūna“ vienu iš įkūrėjų ir „Memorialo“ draugijos, sukurtos Stalino represijų aukų atminimui įamžinti, garbės pirmininku (1). Jis gauna leidimą SSRS išleisti Aleksandro Solženicyno knygą „Gulago archipelagas“ ir atkakliai reikalauja paleisti visus sovietų politinius kalinius. Kartu jis neapleidžia fizikos. Jo interesų ratas vis dar apima tarptautinio saugumo klausimus, taip pat aplinkosaugos problemas, branduolinės energetikos saugumo klausimus, SSRS tautų tarpusavio santykius.

Atšaukus draudimą vykti į užsienį Sacharovas 1988–89 m. lankosi Didžiojoje Britanijoje, JAV, Prancūzijoje, Italijoje, Kanadoje, Nyderlanduose, Norvegijoje, Šveicarijoje, Japonijoje (6).

Prierašai prie iliustracijų:

- 1) Sacharovo kalba mitinge, skirtame politinių represijų aukoms atminti. Maskva, 1988 m. birželio 25 d. A. Turusovo nuotrauka.
- 2) Mokslininkų mitingas, remiantis Sacharovo kandidatūrą SSRS liaudies deputatų rinkimuose. Maskva, 1989 m. vasario 2 d. M. Golovkino nuotrauka
- 3) Sacharovas Syktyvkare. 1989 m. gegužės 19 d. L. Zilbergo nuotrauka
- 4) Sacharovo deputato pažymėjimas. 1989 m.
- 5) M. Gorbačiovo kalba JTO. 1988 m. gruodžio 7 d. S. Lvin nuotrauka
- 6) JAV prezidento R. Reagano susitikimas su A. D. Sacharovu Baltuosiuose rūmuose 1988 m. lapkričio 14 d. Dedikacija: „Daktarui Sacharovui su dideliu susižavėjimu ir pagarba. Mano geriausi linkėjimai. Ronaldas Reaganas“

17 lapas

Persitvarkymas nutraukė sovietinį totalitarizmą ir iškėlė užduotį sukurti naują politinę sistemą. Sacharovas padarė viską, kas įmanoma, kad ji būtų demokratiška.

Dėl politinės reformos Liaudies deputatų suvažiavimas tapo aukščiausiu šalies valdžios organu. 1989 m. pavasarį – pirmą kartą per sovietų valdžios metus – SSRS buvo surengti laisvi rinkimai.

„Be aparato darbuotojų ir jų pasirinktų „paklusnių“ kandidatų, beveik visur buvo iškelti alternatyvūs kandidatai, turintys savo programą, aiškią ir nepriklausomą poziciją. Pirmąkart per daugelį metų mūsų šalyje užvirė aštri politinė priešrinkiminė kova. <...> Galimų pokyčių šviesa tik aušo, tačiau žmonių sielose atsirado vilties, kilo noras būti politiškai aktyviems. Būtent šis žmonių aktyvumas leido išrinkti tuos naujus, drąsius ir nepriklausomus žmones, kuriuos pamatėme Suvažiavime“.

Didžiulis Sacharovo populiarumas lėmė, kad, nepaisant Akademijos vadovybės pasipriešinimo, jis buvo išrinktas SSRS mokslų akademijos delegatu į Suvažiavimą.

SSRS Liaudies deputatų I suvažiavimas prasidėjo 1989 m. gegužės 25 d. Suvažiavimo posėdžiai buvo tiesiogiai transliuojami per televiziją ir radiją, milijonai žmonių atidžiai stebėjo kovą, vykusią tarp radikalaus šalies demokratizavimo šalininkų ir „agresyviai paklusnios daugumos“, kuri siekė išsaugoti nepakitusius sovietų socialinės, politinės ir ekonominės santvarkos pagrindus.

Norėdami derinti savo veiksmus, demokratiškai nusiteikę Suvažiavimo deputatai susivienijo į Tarpregioninę deputatų grupę – demokratinės parlamentinės opozicijos prototipą. Sacharovas tapo jos kopirmininku kartu su istoriku Jurijumi Afanasjevu, ekonomistu Gavriilu Popovu, mokslininku chemiku Viktoru Palmu ir opoziciniu partijos funkcionieriumi, būsimu Rusijos prezidentu Borisu Jelcinu. (1)

Istoriškai svarbi buvo Sacharovo kalba, pasakyta 1989 m. birželio 9 d. per Suvažiavimo uždarymą. (3) Nepaisant to, kad laikas, skirtas jo kaip deputato pasisakymams, buvo išnaudotas, jis dar kartą kalbėjo Tarpregioninių deputatų grupės vardu, siūlydamas priimti „Dekretą dėl valdžios“, kuris panaikintų SSKP valdžios monopoliją ir garantuotų demokratinius principus šalies politinėje struktūroje. Tai buvo dramatiškiausias Suvažiavimo momentas. Gorbačiovas, vedantis posėdį, bandė nutraukti kalbėtoją ir išjungė jo mikrofoną, o iš salės Sacharovo kalba buvo stelbiama riksmų ir plojimų. Dėl „Dekreto dėl valdžios“ nebuvo balsuojama, tačiau Tarpregioninės grupės pasiūlymai vis dėlto tapo žinomi visoje šalyje.

1989 m. rudenį labai įtemptoje aplinkoje, tarp savo kelionių ir dalyvavimo daugybėje viešų renginių, Sacharovas rengė „Europos ir Azijos Sovietinių Respublikų Sąjungos Konstitucijos“ projektą. Šio dokumento koncepcija buvo grindžiama žmogaus teisių apsauga ir šalies nacionalinės valstybės struktūros organizavimu konfederacijos principais. 1989 m. gruodžio 12-ąją, Antrojo suvažiavimo atidarymo dieną, jis reikalavo į darbotvarkę įtraukti klausimą dėl SSRS Konstitucijos 6 straipsnio, įtvirtinančio išimtinę Komunistų partijos teisę į valdžią šalyje, panaikinimo, tačiau dauguma deputatų atsisakė jį paremti. (2)

1989 m. gruodžio 14 d. vakare Sacharovas staiga mirė savo bute. Lygiai po trijų mėnesių buvo padaryti SSRS Konstitucijos 6-ojo straipsnio pakeitimai, kuriais buvo nutraukta SSKP valdžios monopolija ir šaliai atvertas kelias į laisvę.

Prierašai prie iliustracijų:

- 1) Tarpregioninės deputatų grupės kopirmininkai: Jurijus Afanasjevas, Borisas Jelcinas, Andrejus Sacharovas, Gavriilas Popovas. Maskva, 1989 m. gegužės 28 d.
- 2) Sacharovas plakato, reikalaujančio panaikinti SSRS Konstitucijos 6 straipsnį, fone. 1989 m. gruodžio 11 d.
- 3) Sacharovas Pirmojo SSRS liaudies deputatų suvažiavimo tribūnoje. 1989 m. birželio 9 d. B. Kavaškino nuotrauka
- 4) Kreipimasis į Sovietų Sąjungos žmones. A. Sacharovo rankraštis. 1989 m. gruodžio 1 d.
- 5) Laiškai, telegramos, rašteliai Sacharovui. 1989 m.

18 lapas, baigiamasis

A. Sacharovas

„Nesu profesionalus politikas ir tikriausiai todėl mane visada kankina mano veiksmų tikslingumo ir galutinio rezultato klausimai. Esu linkęs manyti, kad tik moraliniai kriterijai kartu su nešališkomis mintimis gali būti tam tikru kompasu šiose sudėtingose ir prieštaringose problemose. Susilaikau nuo konkrečių prognozių, tačiau šiandien, kaip visada, tikiu žmogaus proto ir dvasios jėga“.

Heinrichas Böllas, vokiečių rašytojas

„Valdžia nesupranta, ji neįsivaizduoja, kad už, regis, svajojimo slypi protas, o už išorinių utopinių reikalavimų – tikslumas, kurį būtų galima pavadinti pažodiškumo ir teisės estetika. <...> Jis apdairus, užsispyręs, negailestingas, tikslus. Jis genialus mokslininkas, atvėręs žmogaus teises kaip tikslųjį mokslą“.

Sergejus Kovaliovas, žmogaus teisių aktyvistas

„Andrejus Dmitrijevičius propagavo absoliučiai normalų ir seną kaip pasaulis mąstymą, t. y. mąstymą, pagrįstą protu. Jo intelektualinę veiklą, nesvarbu, ar susijusią su mokslu, politika, ar su kova už žmogaus teises, visiškai atitiko savybės, kurios apibūdina tikrą mokslininką. Šias savybes, mano požiūriu, galima apibrėžti trim „ne“: nebijojimas, nesavanaudiškumas, nešališkumas“.

Akademikas Roaldas Sagdejevas

„Akademikas Sacharovas – žmogus, pragyvenęs gyvenimą visiškai harmoningai su savo sąžine, puikus mokslininkas, mokslo revoliucionierius, davęs šaliai branduolinį atsakomąjį ginklą prieš bet kurį išorinį agresorių, bet, ko gero, įvykdęs dar didesnę žygdarbį, kovodamas su mumyse esančiu blogiu“.

Akademikas Dmitrijus Lichačiovas

„Sacharovas apvertė mūsų supratimą apie valdžią būtent todėl, kad jos nebijojo. O nebijojo, nes niekada negalvojo apie save. Jis visiškai atsidavė kitiems“.

Rengiant parodą panaudoti A. Sacharovo memuarų ir straipsnių fragmentai, Sacharovo archyvo, Sacharovo centro muziejaus ir bibliotekos, A. Sacharovo buto-muziejaus Nižnij Novgorode, RIA naujienų nuotraukų archyvo, TASS nuotraukų archyvo, Jelcino centro, JTO nuotraukų bibliotekos, Nacionalinės archyvų ir dokumentų valdybos (JAV), Rusijos valstybinės bibliotekos, A. Ščusevo valstybinio architektūros muziejaus, Pietų Uralo valstybinio istorinio muziejaus, Tarptautinio memorialo, Hirošimos taikos memorialinio muziejaus (Japonija), Nacionalinės atminties instituto (Lenkija), Paguosh'o mokslininkų judėjimo, SLUB Dresden/Deutsche Fotothek, Diomedia, Akg-Images/East News, Daily Mail, The Herb Block Foundation, I. Tamo, I. Šagino, A. Šaiketo, M. Markovo-Grinbergo, A. Ustinovo, A. Gostevo, D. Kindrovos, M. Rakolo asmeninių archyvų medžiaga.

Natalijos Samover tekstas

Annos Horash dizainas

Sacharovo archyvo ir buto logotipas – Sacharovo fondo logotipas – Čekijos centro logotipas – Goethe instituto logotipas

© Akademiko A. Sacharovo archyvas ir memorialinis butas, 2021 m.

Sacharovas šiandien

Net ir praėjus daugiau nei trisdešimt metų po ganėtinai ankstyvos dr. Andrejaus Sacharovo mirties, jo palikimas gyvuoja ir toliau įkvėpia žmones visame pasaulyje.

Daugelis organizacijų ir įstaigų remiasi jo paveldu telkdami žmones kovai už savo teises ir teisingesnės bei humaniškesnės visuomenės kūrimui. Ypatingas dėmesys skiriamas jaunesnių žmonių, užaugusių po Sacharovo mirties, švietimui – tų, kurie nežino arba nebeprisimena jo didžiulio indėlio į taiką pasaulyje ir žmogaus teisių gynimą.

Sacharovo centras Maskvoje

Sacharovo našlės Elenos Bonner iniciatyva, 1990 m. buvo įsteigta Valstybinė akademiko Sacharovo palikimo išsaugojimo komisija. 1994 m. Viešoji komisija sukūrė jo vardo archyvą, o minint 75-ąsias garsiojo Nobelio premijos laureato gimimo metines, Sacharovo centras buvo atidarytas Maskvoje, netoli nuo namo, kuriame jis ir Bonner gyveno 1972–1989 m. (išskyrus tremtį 1980-1986 m.).

Sacharovo centras atlieka muziejaus, bibliotekos, pilietinio ir savanorių centro funkcijas. Čia rengiamos viešos paskaitos ir diskusijos, spaudos konferencijos, filmų peržiūros, teatro spektakliai, parodos ir labdaros renginiai, taip pat vykdomi edukaciniai projektai. Centre veikia nuolatinė muziejaus ekspozicija, skirta sovietinio totalitarizmo ir pasipriešinimo priešpaužai istorijai, taip pat elektroniniai šaltiniai – duomenų bazės, skirtos politinių represijų ir žmogaus teisių judėjimo istorijai.

Sacharovo centras – tai žmogaus teisių gynėjų ir pilietinių aktyvistų visoje Rusijoje namai Maskvoje. Kasmet centre vyksta daugiau nei 400 renginių, skirtų tiek istorinei atminčiai, tiek aktualioms mūsų laikų problemoms, pirmaisia susijusioms su žmogaus teisių apsauga.

Kiekvieną gegužę centre rengiama Sacharovo gegužės dienos Laisvės šventė, sutampanti su žmogaus teisių gynėjo gimtadieniu.

Centro šūkiu nuo pat pradžių pasirinkta citata iš Sacharovo 1975 m. Nobelio paskaitos: „Taika, pažanga, žmogaus teisės – šie trys tikslai yra neatskiriamai susiję, negalima pasiekti kurio nors vieno, nepaisant kitų“.

Sacharovo centras Kaune

Siekdamas prisidėti prie pliuralistinės ir demokratinės visuomenės plėtros Rytų Europoje ir buvusiose Sovietų Sąjungos šalyse, Andrejaus Sacharovo demokratinės plėtros tyrimų centras, 2017 m. įkurtas Vytauto Didžiojo universitete (Kaune, Lietuva), vadovaujasi tuo pačiu šūkiu. Akademiniis darbas centre yra derinamas su atvirais renginiais visuomenei. Ypatingas dėmesys skiriamas jaunajai kartai, siekiant skatinti aktyvų pilietinį dalyvavimą organizuojant tokius renginius kaip „Jaunieji pokyčių kūrėjai“, kuomet aptariami socialiniai ir politiniai įvykiai Europoje.

Sacharovo gimtadienio proga (gegužės 21 d.) Centras organizuoja kasmetines Sacharovo konferencijas ir kasmetines Leonido Donskio atminimo konferencijas, skirtas įamžinti garsų Lietuvos mąstytoją ir politinį aktyvistą L. Donskį, kuriam Andrejus Sacharovas buvo nuolatinio įkvėpimo šaltinis.

Centro archyvinių fondų kolekcijoje yra didžiausi pasaulyje politinio piktnaudžiavimo psichiatrija SSRS archyvai, taip pat – žinomų sovietologų ir žmogaus teisių aktyvistų archyvai.

Sacharovo koncertas

Nuo 2015 m., gruodžio 14-ąją, Sacharovo mirties dieną, Ukrainoje organizuojami specialūs jo atminimui skirti koncertai. 2017, 2018 ir 2019 metais koncertai vyko Odesoje, kaskart pritraukdami apie 1200 žmonių auditoriją. „Sacharovo dienu“ metu Odesos mieste gausu plakatų su dr. Andrejaus Sacharovo atvaizdu ir garsiąja jo citata: „Taika, pažanga, žmogaus teisės – šie trys tikslai yra neatskiriamai susiję“.

SACHAROVO PREMIJA UŽ MINTIES LAISVĘ

Europos Parlamentas septintajame ir aštuntajame dešimtmečiais aktyviai rėmė Andrejų Sacharovą ir 1988 m., jo garbei įsteigė žmogaus teisių premiją. Įkvėptas nuolatinių Sacharovo kampanijų už minties laisvę, Europos Parlamentas Sacharovo premijos dėka ir toliau puoselėja jo kūrybą perteikdamas esminę žinią ateities kartoms.

Nuo pat savo įkūrimo 1952 m., tiesiogiai atstovaujanti Europos piliečius, Europos Parlamentas įgijo atsidavusios žmogaus teisių ir demokratijos rėmėjos ES ir už jos ribų įstaigos reputaciją.

Nuo aštuntojo dešimtmečio Europos Parlamentas su dideliu susidomėjimu stebėjo Andrejaus Sacharovo aktyvumą. Plenarinio posėdžio metu pasinaudojo proga pasveikinti jam paskirtos 1975 m. Nobelio taikos premijos proga ir griežtai pasmerkė sovietų valdžios atsisakymą išduoti vizą, kuri leistų jam asmeniškai vykti į Oslą atsiimti premijos.

Europos Parlamentas netgi diskutavo, ar palikti Andrejui Sacharovui tuščią vietą savo rūmuose, tačiau galiausiai priėmė alternatyvią idėją - įsteigti jo vardu pavadintą premiją. 1987 m. balandžio mėn. Sacharovas išreiškė palaikymą premijos sukūrimui:

„Aš tam neprieštarauju ir šią idėją priimu kaip svarbų savo darbo, ginančio žmogaus teises, įvertinimo aktą. Manau, kad tokių premijų skyrimas yra naudingas, nes tai dar kartą pritrauks dėmesį žmogaus teisių problemai ir paskatins prisidėjusius prie šio tikslo“.

Sacharovo premija buvo įsteigta ir pirmą kartą paskirta 1988 m. Nelsonui Mandelai ir Anatoliui Marchenko, pastarąjį pasiūlė pats Sacharovas.

Kodėl Sacharovo vardas buvo pasirinktas Europos Parlamento apdovanojimui? Europos Parlamento Pranešėjas Jean-François Deniau Parlamento plenariniame posėdyje iniciatyvą apibūdino taip:

„Sacharovas buvo Europos pilietis, asmeniškai personifikavęs minties ir saviraiškos laisvę, kuris dėl savo įsitikinimų ir sąžinės laisvės nusprendė atsisakyti materialinio gerbūvio ir visų jam suteiktų privilegijų“.

21 lapas

Siekiant apdovanoti aktyvistus ir disidentus visame pasaulyje, Europos Parlamento teikiama Andrejaus Sacharovo premija, peržengia net ir priespaudos režimų sienas.

„Galbūt Andrejus Sacharovas įsivaizdavo sceną, panašią į mano nerealią viziją, kai suvokdamas vandenilio bombos sunaikinimo potencialą nusprendė priešintis karui. Mes visada turime prisiminti, kad nedidelis karas gali sukelti daug daugiau karų ir didesnių“.

Nasrin Sotoudeh (Iranas), 2012 Sacharovo premijos laureatė

Sacharovo premija už minties laisvę, yra aukščiausias Europos Sąjungos teikiamas apdovanojimas už veiklą žmogaus teisių srityje, skatinant žodžio laisvę, mažumų teises, pagarbą tarptautinei teisei, demokratijos plėtrą ir teisinės viršenybės principo įgyvendinimą. 50 000 eurų dydžio Sacharovo premiją Europos Parlamentas įteikia kiekvienų metų pabaigoje per oficialų Strasbūre vykstantį plenarinį posėdį. Ši premija ir su ja susijęs tinklas – tai ES priemonė remti laureatus, suteikiant jiems stiprybės ir jėgų apginti savo tikslus.

„Ir aš dėkoju Dievui už galimybę, dabar matau, kad galiu būti aukų balsas. O Sacharovo premija man suteikia stiprybės. Štai kodėl aš priėmiau sprendimą būti balsu bebalsiams“.

Lamya Haji Bashar (Irakas), 2016 Sacharovo premijos laureatė

Keli laureatai, tarp jų Nelsonas Mandela, Malala Yousafzai, Denisas Mukwege ir Nadia Murad, vėliau pelnė Nobelio taikos premiją.

„Andrejus Sacharovas, Nelsonas Mandela, Vaclavas Havelas. Niekada neįsivaizdavau, kad vieną dieną mano vardas bus minimas kartu su jų vardu. Tai didžiulė garbė ir didžiulė atsakomybė“.

Olegas Sentsovas (Ukraina), 2018 Sacharovo Premijos laureatas